

Vishet – den yttersta kompetensen

Av: Aron Vallinder, Ratio

Innehåll

Introduktion	3
Idéhistorisk bakgrund	4
Antikens Grekland	4
Vishet under senare filosofi	6
Filosofisk analys	8
Samtida filosofer om vishet	8
Vishet och värdeteori	10
<i>Vishet och egenintresse</i>	10
<i>Vishet och etiskt värde</i>	11
<i>Vishet och epistemiskt värde</i>	12
Psykologiska teorier	13
Implicita teorier om vishet	14
Explicita teorier om vishet	15
Skillnader mellan filosofiska och psykologiska teorier	17
Vishet och kompetens	18
Vishet	18
Vishet: den yttersta kompetensen?	19
Hur kan vi bli visare?	21
Sammanfattning och slutsatser	23
Litteraturförteckning	24

Introduktion

I den antika filosofin var vishet ett av de centrala begreppen. Sokrates, Platon, och Aristoteles försökte alla fånga dess natur och i någon mån även uppnå det själva. Men för dessa tänkare handlade vishet inte uteslutande om abstrakta filosofiska spekulationer. I stället var vishet en viktig ingrediens i det goda livet, och av särskild betydelse var det att politiska ledare besatt visdom. I den samtida filosofin har begreppet emellertid hamnat i skymundan. Om man betraktar etymologin är detta förvånande; filosofi betyder kärlek till vishet. Kanske är det så att dagens filosofer finner begreppet för vagt och ovetenskapligt. Det finns emellertid en liten men växande samtida akademisk litteratur om vishet, inom såväl filosofi som psykologi.

Den här rapporten är skriven inom ramarna för Ratios projekt *”Kompetens för tillväxt”*. Det kan tyckas märkligt att ta upp begreppet vishet i den här kontexten. Men som det kommer att visa sig har vishet och kompetens en hel del gemensamt. Vishet är på många sätt ett bredare begrepp än kompetens. Men likväl är vishet något eftersträvansvärt för såväl arbetstagare som beslutsfattare. Både vishet och kompetens kräver i regel också mer än bara formell utbildning för att uppnås.

Nästföljande avsnitt ger en idéhistorisk bakgrund till begreppet vishet. Begreppet diskuterades av många tänkare i antikens Grekland och det blir också där vi tar vårt avstamp. Senare filosofer, under renässansen och den tidigmoderna epoken, gav även de begreppet en viktig innebörd. Under upplysningen och den amerikanska pragmatismen spelade begreppet en mindre roll. Samtida filosofer har haft avsevärt mindre att säga om vishet men enstaka forskare har lagt fram teorier. Dessa introduceras och utvärderas i avsnitt 3. I detta avsnitt undersöks även vishet ur ett värdeteoretiskt perspektiv. Är vishet bra? Om ja, varför? Vi kommer att se att vishet är ett begrepp som kan passa in i många olika moralfilosofiska traditioner, och att det även finns plats för det i teorier om välbefinnande och om epistemiskt, eller kunskapsteoretiskt, värde. Till skillnad mot den samtida filosofin, finns det inom psykologin en förhållandevis stor litteratur kring vishet. Sådana psykologiska teorier sammanfattas i avsnitt 4. En av dessa strömningar undersöker så kallade implicita teorier om vishet. Dessa studier utgår ifrån de karaktärsdrag och egenskaper som människor i allmänhet anser vara typiska för vissa personer. Avsnitt 5 undersöker vilken betydelse vishet har för samhället idag. I det här avsnittet knyter vi även samman vishet med kompetens, och visar hur begreppet är relevant för Ratios övergripande projekt *Kompetens för tillväxt*. Avslutningsvis diskuteras också vad man kan göra för att bli visare.

Idéhistorisk bakgrund

Det är slående att det i många antika språk finns ord för vishet. Naturligtvis låter dessa ord inte alltid sig enkelt översättas till vishet men begreppen är likväl ofta nära besläktade med vishet i modern bemärkelse (Baltes, 2004). Inom de allra flesta antika kulturer vi känner till – Mesopotamien och Egypten, för att nämna två exempel – var det vanligt att äldre generationer försåg de yngre med visdomsord. I vissa fall rör det sig om tämligen specifika, praktiska råd. I andra handlar det om mer allmänna lärdomar om människans villkor. Detsamma gäller den hebreiska vishet som samlats i Gamla Testamentet, samt konfucianismens och buddhismens läror, även om dessa på många sätt är mer sofistikerade. De antika tänkare som haft störst inflytande på vårt moderna vishetsbegrepp torde emellertid vara de grekiska filosoferna, vilka vi diskuterar härnäst.¹

Antikens Grekland

I Platons dialog *Sokrates försvarstal* (Platon, 2000) finner vi ett kärnfullt uttryck för den grekiska synen på vishet. Sokrates vän Chairephon frågar oraklet i Delfi om någon är visare än Sokrates. Till Sokrates förvåning svarar oraklet nej. Själv framhåller Sokrates ständigt sin egen okunskap och brist på vishet. I ett försök att pröva oraklets svar, förhör Sokrates en serie poeter, politiker, och hantverkare, som alla är kända för sin kunskap och vishet. Men det framkommer att de i själva verket inte alls är visa eller kunniga. Genom frågor och följdfrågor får Sokrates sina samtalspartner att snärja in sig, och säga emot vad de tidigare sagt. Oraklet hade rätt: i kraft av att inte ha några illusioner kring sin kunskap och vishet, är Sokrates visare än de andra. Detta är den sokratiske visheten: att känna sin egen kunskaps gränser och inte tro sig veta något utöver att man ingenting vet. Sokrates har även setts som ett ideal för vishet i andra hänseenden. Han är villig att lyssna till vad andra har att säga, och att resonera med dem utan förutfattade meningar.

Platon själv menade att det goda livet var ett liv av filosofisk eftertanke, och således är vishet för honom i första hand av ett teoretiskt slag. Enligt Platons berömda idélära är den fysiska värld som omger oss blott en förgänglig kopia av de eviga idéerna. Genom rationellt tänkande kan vi däremot närma oss och få kunskap om idévärlden, den sanna verkligheten (Platon, 2003). Mot bakgrund av denna syn på världen är det kanske inte så konstigt att Platon betraktade teoretisk kunskap som det allra högsta. Men långt ifrån alla grekiska filosofer premierade det teoretiska på det här viset. Den antike tänkare som kanske hade mest att säga om vishet, Aristoteles, lade stor vikt vid andra former av vishet. Aristoteles delade in kunskapen i fem olika former: *sofia*, *fronesis*, *episteme*, *nous* och *techne*. Sofia översätts ofta som teoretisk vishet och fronesis som praktisk vishet. Ibland brukar man se dessa

¹ För en grundlig genomgång av vishet inom olika antika civilisationer, se i stället Baltes (2004).

två som de främsta intellektuella dygderna i den aristoteliska filosofin. Av de fem begreppen är episteme det som bäst svarar mot vårt vardagliga begrepp kunskap och Aristoteles förstod det främst som en form av vetenskaplig kunskap. Nous var för Aristoteles en form av intuition, ett sätt att greppa de första principer han ansåg vara en nödvändig utgångspunkt för vetenskapen. Techne handlar snarast om ett hantverksmässigt kunnande: att vara en god läkare, en god musiker, eller en god smed.

Kunskapsform	Förklaring
Sofia	Teoretisk klokskap
Fronesis	Praktisk klokskap
Episteme	Sann, rättfärdigad övertygelse
Nous	Intuition om första principer
Techne	Hantverksmässigt kunnande

Tabell 1. Den aristoteliska kunskapsindelningen

Episteme och nous är båda viktiga för den teoretiska visheten, sofia. Techne har emellertid ingen motsvarande koppling till fronesis. Eftersom techne handlar om ett hantverksmässigt kunnande, kan man ha techne inom ett visst område utan att ha det inom ett annat. En bra läkare behöver inte vara en bra musiker. Fronesis är i stället mer allmängiltigt. Det handlar om en förmåga att på ett rationellt sätt kunna reflektera över sina handlingsalternativ; om att kunna välja goda medel för att uppnå sina mål. Men detta räcker inte för fronesis: man måste dessutom kunna välja de målsättningar som krävs för att leva ett gott liv. Till skillnad från många andra kunskapsformer behövs en rik erfarenhet för att uppnå fronesis. Emedan exempelvis matematiken ägnar sig åt universella sanningar och därför kan förstås även av unga människor, handlar fronesis också om det partikulära, vilket innebär att det krävs erfarenhet av konkreta situationer. Aristoteles menade att fronesis var en särskilt viktig egenskap hos statsmän och ledare. Han såg dock sofia som en högre och mer eftersträvansvärd form av vishet än fronesis. Men trots detta förefaller det som att ett gott liv för Aristoteles kräver båda delarna.²

² Som ofta gäller när det kommer till antik filosofi finns det fortfarande en pågående debatt kring hur Aristoteles ska tolkas på den här punkten.

Det går inte att diskutera den aristoteliska synen på vishet på ett fullvärdigt sätt utan att placera den i kontexten av hans etiska lära. För Aristoteles bestod det goda livet i eudaimonia, vilket ofta översätts som lycka. Men hos Aristoteles och grekerna överlag var lycka något betydligt bredare än vårt samtida lyckobegrepp. (Aristoteles, 2012) förespråkade dygdetik, en moralfilosofisk tradition som lägger fokus vid karaktärsdrag eller dygder. De former av aristotelisk vishet vi diskuterat – sofia och fronesis – är alla exempel på dygder, visserligen intellektuella sådana snarare än etiska. Vidare menade Aristoteles att dygderna förutsätter varandra: man kan inte inneha en av dem utan att också ha de andra. Detta kan låta paradoxalt, men vi ska komma ihåg att Aristoteles såg det goda livet som en balans mellan olika saker. Som vi kommer att se är detta samspel mellan teori och praktik – typisk för aristotelianismen – ett vanligt tema även i många samtida filosofiska och psykologiska teorier om vishet.

En annan antik filosofisk skola med mycket att säga om vishet var stoicismen (Baltzly, 2012). Utmärkande för stoikerna var att de i första hand inte såg filosofin som någon särskild form av kunskap, utan snarare som ett sätt att leva. Vidare har den stoiska etiken mycket gemensamt med Aristoteles. Precis som han ansåg stoikerna att det goda livet bestod i lycka eller eudaimonia. Men de skiljer sig åt i vad de menar att lyckan består i. I stället för aristotelikernas passion med måttfullhet, menade stoikerna att passionerna helt skulle släckas, eftersom de involverar falska värdeomdömen. För stoikerna fanns det dessutom en nära koppling mellan det etiskt riktiga och det naturliga. De menade att det sant goda är det som är gott under alla omständigheter. Allt annat lika är mat och värme ofta goda men i vissa situationer vore det olämpligt med mer mat eller mer värme. Till skillnad från dessa är den moraliska dygden alltid god. Därför menade de att det enda tillräckliga och nödvändiga för ett gott liv är dygden själv. Stoikernas moralfilosofi är full av påståenden vi idag finner orimliga. Men kärnan, om man nu kan tala om en sådan, är fortfarande relevant. Att kunna uppskatta det av naturen givna är en aspekt av vishet, även om vi inte gör det till vår högsta princip.

Vishet under senare filosofi

Under medeltiden diskuterades vishet i första hand i ett religiöst sammanhang, även om tänkare som Augustinus och Thomas av Aquino tog intryck av Platon och Aristoteles. Augustinus likställde vishet med kunskap om Gud och gjorde därmed också gudsdyrkan till grunden för sökandet efter vishet. I jämförelse med Augustinus är Thomas av Aquinos syn på vishet något mer sekulär. Han menade att det mänskliga förnuftet är självstyrande men att det ändå förutsätter tro på Gud och den världsordning han skapat och visat för oss. Efter att ha accepterat Gud som överordnande princip är vi emellertid fria

att använda vårt förnuft för att inhämta kunskap om världen, och behöver inte förlita oss på uppenbarelser.³

Renässansen innebar på många sätt ett steg vidare. Kännetecknande för epoken var inte bara återupptäckten av antiken, utan även en långt gående humanism. Denna humanism innebar en ökad sekularisering, samt en nyvunnen uppskattning för människans värdighet, hennes ansvar och hennes frihet. Den tyske filosofen och teologen Cusanus betonade vikten av att känna till gränserna för den egna kunskapen som ett nödvändigt villkor för vishet. Pierre Charron, även han filosof och teolog, flyttade betoningen från abstrakt kontemplation och kunskap till handling och dygd. Dessutom ville han göra vishet till något som är tillgängligt för människor, snarare än något uteslutande gudomligt. För Charron börjar vishet med självinsikt, i synnerhet insikt om de egna begränsningarna. Vi känner här igen den sokratiska synen på vishet. En annan viktig komponent är att känna igen förmågan att välja det goda, att kunna styra över sina passioner, och att använda förnuftet för att bli dygdig. Renässansens mest berömde tänkare var emellertid Giovanni Pico della Mirandola. Hans *Tal om människans värdighet* betecknas ibland som renässansens manifest. Emedan han inte diskuterade vishetsbegreppet särskilt mycket, skulle hans betoning av människans frihet och förmåga ha stort inflytande på senare utbildning och filosofi.

Under upplysningen var vishet inte längre ett lika centralt begrepp. Detta kan tyckas förvånande, då epoken är känd för sin betoning av utbildning, utveckling, och kunskap. Men under upplysningen hade begreppet vishet ofta en viss konnotation av religion och tradition, vilket gjorde det svårare att passa in i de sekulära strömningarna. Dessutom har många av de begrepp som i stället hamnade i centrum klara beröringspunkter med vishet. I encyklopedin redigerad av Diderot och d'Alembert – ett slags sammanfattning av upplysningstänkandet – ägnas inte vishetsbegreppet någon stor uppmärksamhet. Men encyklopedin var likväl mycket humanistisk till sin karaktär, och har utförliga diskussioner kring teorier om det goda.

Marginaliseringen av vishetsbegreppet fortsatte under senare epoker. Men även om begreppet gått förlorat, ägnade sig många tänkare åt närliggande begrepp, såsom bildning, något som märks inte minst hos de amerikanska pragmatisterna, med Dewey i spetsen. Vishet ersattes gradvis av en mer nyanserad begreppsapparat. I och med den logiska positivismen och den tidiga analytiska filosofin mer allmänt, hamnade begreppet ännu mer i skymundan. Dessa filosofiska strömningar var i regel väldigt teoretiska och hade inte mycket att säga om ett till synes vagt begrepp som vishet. Många av dessa filosofer menade att moraliska påståenden inte kan vara sanna eller falska, utan att de i stället bara

³ Det här avsnittet bygger på en utförlig diskussion i Baltes (2004).

ger uttryck för våra attityder (så kallad non-kognitivism). Denna skeptiska inställning till moral bidrog säkert också till att vishet sällan diskuterades.

Filosofisk analys

Samtida filosofer om vishet

Som tidigare nämnts är vishet inget gängse begrepp i den samtida filosofin. Ett fåtal forskare har emellertid ägnat det uppmärksamhet. I en översiktsartikel går Ryan (2013) igenom några olika filosofiska teorier om vishet. Hon diskuterar följande teorier: vishet som (i) epistemisk ödmjukhet, (ii) epistemisk träffsäkerhet, (iii) kunskap, (iv) rationalitet. Nedan följer en kort redogörelse för dessa teorier, samt några av de problem de stöter på.

Vishet som epistemisk ödmjukhet känner vi delvis igen som sokratiske vishet. Enligt den här teorin består vishet i att inte tro sig vara vis, och i att inte tro sig besitta kunskap. Ryan avfärdar emellertid denna teori ganska omgående. Det förefaller besynnerligt att en vis person inte skulle få tro sig vara vis. Enligt en naturlig tanke handlar ju vishet åtminstone delvis om kunskap, och det verkar märkligt att tänka sig att en vis person med nödvändighet måste vara vilseledd vad gäller den egna visheten. Dessutom finns det ju många – kanske de flesta av oss – som helt riktigt inte tror sig vara visa.

Vishet som epistemisk träffsäkerhet handlar om att känna till omfånget och gränserna för den egna kunskapen. I den här kategorin föreslår Ryan (2013) följande definition: en person är vis om och endast om hon, för alla påståenden p , tror att hon vet p om och endast om hennes tro att p är mycket rättfärdigad. Även den här teorin stöter emellertid på motexempel, och lyckas inte riktigt fånga vad vi menar med vishet. Vi kan föreställa oss en person som epistemiskt är mycket försiktig, och knappt har några åsikter alls. I kraft av sina fåtaliga trosföreställningar kan en sådan person likväl uppfylla Ryans kriterium, givet att hon (korrekt) tror att de få åsikter hon har är rättfärdigade. Detta verkar inte heller stämma överens med vår syn på vishet.

När det kommer till vishet som kunskap finns det några olika förslag kring vad för slags kunskap det rör sig om. Enligt en tanke handlar det om att ha breda kunskaper inom många olika områden: vetenskap, filosofi, konst, litteratur, musik, historia, och så vidare. Det verkar emellertid möjligt att vara mycket bildad utan att därmed också vara vis. Vi kan föreställa oss en SS-soldat som är vida beläst och mycket kunnig vad gäller västerländsk kultur. Likväl skulle vi med rätta dra oss för att kalla honom vis. Teorin kan ha ett korn av sanning men den ger oss alltså inte hela bilden. I ljuset av motexempel av den här typen, är ett annat försök att se vishet som kunskap om hur man lever ett gott liv. Ryan

diskuterar även en starkare teori av det här slaget, som utöver kunskap om hur man lever ett gott liv dessutom kräver att man för att vara vis faktiskt också måste lyckas med att göra det själv.

Whitcomb (2010) presenterar en rad invändningar mot teorier av den här typen. Bland annat pekar han på fall där någon besitter den nödvändiga kunskapen, men otur eller andra faktorer gör att de trots det inte lyckas leva ett gott liv. De flesta av oss skulle förmodligen ändå tänka på den här personen som vis. Alltså kan det inte vara nödvändigt att en vis person faktiskt lever ett gott liv. Vidare menar Whitcomb (2010) att två personer kan inneha samma mängd kunskap om hur man lever ett gott liv, men likväl skilja sig åt när det kommer till grad av vishet. Vad han har i åtanke är två personer med samma mängd sådan praktisk kunskap, men med olika mängd icke-praktisk kunskap (exempelvis vetenskaplig, historisk, eller annan kunskap). Whitcomb (2010) påpekar att många av oss skulle vara böjda att säga att personen med större grad sådan icke-praktisk kunskap är visare, även om de två har samma mängd praktisk kunskap.

Whitcomb (2010) poängterar dessutom att även om den riktiga teorin om vishet möjligen innefattar ett element av praktisk kunskap, kan det inte vara någon entydig kunskapsmängd som är nödvändig för vishet. I avsnittet om psykologiska teorier om vishet kommer vi bland annat få se exempel på kända personer som ofta anses vara visa. Det verkar orimligt att tänka sig att hela denna blandade skara besatt samma i kunskapsmängd, i kraft av vilken de alla var visa. I stället finns det många olika vägar till vishet.

Till sist diskuterar Ryan (2013) förslaget att vishet är en form av rationalitet. Enligt den här teorin är en person vis om och endast om

1. Hon har en bred mängd epistemiskt rättfärdigade föreställningar inom en rad olika, akademiskt värdefulla områden.
2. Hon har en bred mängd rättfärdigade föreställningar om hur man lever rationellt (såväl epistemiskt som moraliskt och praktiskt).
3. Hon har åtagit sig att leva rationellt (såväl epistemiskt som moraliskt och praktiskt).
4. Hon har väldigt få orättfärdigade föreställningar, och är medveten om sina begränsningar.

Som synes har den här teorin mycket gemensamt med några av de teorier som presenterats tidigare, och kombinerar element från varje. Vidare handlar det om en betydligt starkare form av rationalitet än den tunna, instrumentella rationaliteten som ofta åberopas inom nationalekonomi och beslutsteori. Instrumentell rationalitet handlar uteslutande om att inse vad man behöver göra för att bäst uppnå sina mål, och sedan utföra detta. Vilka dessa mål är spelar ingen roll; så länge man är duktig

på att uppnå dem är man rationell i den här bemärkelsen.⁴ Somliga filosofer menar emellertid att det finns ett starkare rationalitetsbegrepp. Detta begrepp ställer även krav på våra mål, och säger att också dessa kan vara rationella eller irrationella. Det rationalitetsbegrepp Ryan (2013) lägger fram genom de fyra punkterna ovan faller alltså inom denna kategori. Lägg särskilt märke till att punkt 3 innebär att en vis person är någon som vill göra det goda. Denna moraliska dimension av vishet känner vi igen från antikens Grekland, och är något vi kommer återse i många psykologiska teorier om vishet.

Vishet och värdeteori

Trots att de förslag på definitioner vi har sett hittills skiljer sig åt på många punkter, har de alla gemensamt att de gör vishet till något positivt. Vare sig vishet handlar om att ha breda kunskaper, att ha åtagit sig att leva moraliskt, eller om att vara medveten om sina egna kunskapers gränser, är de flesta överens om att det är något gott. Vishet är något bra och eftersträvansvärt, som vi beundrar hos andra och hoppas uppnå i oss själva. Men vad för värde rör det sig om? Det finns tre olika sorters värde som kan vara särskilt relevanta här: egenintresse, moraliskt värde, samt epistemiskt värde.

Vishet och egenintresse

Egenintresse handlar om vad som är bra för en person; om välbefinnande.⁵ Vad gör ett liv till ett gott liv? Enligt hedonistiska teorier bestäms en persons välfärd av balansen i hennes liv mellan njutning och smärta. Enligt preferensteorier handlar det om att i så hög grad som möjligt få sina preferenser tillfredsställda. Om man utgår från någon av dessa teorier kan vishet bara indirekt bidra till att göra ett liv bättre eller sämre. För en hedonistisk teori är vishet bra för en person om och endast om det ökar hennes njutning eller minskar hennes lidande. På motsvarande sätt är vishet bra för en person enligt en preferensteori om och endast om det gör att hon i högre grad får sina preferenser tillfredsställda. I båda de här fallen krävs empiriska studier innan vi kan säga huruvida vishet bidrar till ett gott liv.

Men det finns även en tredje typ av teori om välbefinnande, på engelska ofta kallade "objective list theory". Enligt den här typen av teori finns det en uppsättning komponenter som alla bidrar till att göra ett liv gott, alldeles oavsett huruvida de bidrar till att öka njutning eller tillfredsställa preferenser. Vilka är då dessa komponenter? Det beror naturligtvis på vilken teori vi har att göra med men vanliga förslag är vänskap, kunskap, kärlek, moralisk dygd och personlig autonomi. Många teorier i den här kategorin erkänner också att njutning och att få sina preferenser tillfredsställda är värdefullt. Men de ser dessa som två värden bland många andra, istället för att upphöja dem till allmän princip.

⁴ I ett berömt citat ger David Hume uttryck för den här synen på rationalitet: "Tis not contrary to reason to prefer the destruction of the whole world to the scratching of my finger" (Hume, 2000, s. 263).

⁵ Se Crisp (2013) för en översikt kring olika teorier om välbefinnande. Detta stycke använder hans indelning av teorier, som är vanlig inom området.

En teori som föreslår att det finns en objektiv lista är den så kallade perfektionismen, förespråkad bland annat av Hurka (1993) Enligt den här teorin består ett gott liv i att fullkomna den mänskliga naturen. För Hurka innebär detta att utveckla bland annat vänskap, kunskap, kärlek och moralisk dygd i så hög utsträckning som möjligt. Perfektionismen, och liknande teorier, står i en god position att förklara varför vishet är bra för oss. Vishet står i nära förhållande till många av de dygder perfektionistiska teorier nämner och kanske är det genom att bli visa som vi kommer närmst att fullkomna vår natur.

Vishet och etiskt värde

Härnäst kommer vi till vishet och etiskt värde. En vanlig strategi inom moralfilosofi är att utgå ifrån en teori om välbefinnande, om det goda för en enskild person och sedan försöka dra slutsatser om det allmänt goda. För exempelvis hedonistisk utilitarism är det här steget tämligen enkelt. Man antar att ett gott liv består i att maximera njutning och minimera lidande och argumenterar sedan att det allmänt goda består i att maximera den totala njutningen och minimera det totala lidandet.⁶ Steget från det personligt till det allmänt goda behöver emellertid inte vara så okomplicerat. Många etiska teorier tar även hänsyn till exempelvis rättvisa, jämlikhet eller vilka motiv vi handlar efter.

De mest inflytelserika moralfilosofiska ramverken idag är konsekvensetik, dygdetik, pliktetik, och kontraktsetik. Dygdetik ser karaktärsdrag som det fundamentala objektet för moralisk utvärdering. Det goda består i att göra vad en dygdig person skulle gjort. Enligt konsekvensetik är i stället konsekvenserna av våra handlingar det enda moraliskt relevanta. Utilitarism är ett exempel på en konsekvensetisk teori. Pliktetik, eller deontologi, har gemensamt med konsekvensetik att den fokuserar på handlingar snarare än karaktärsdrag. Det finns många olika typer av pliktetiska teorier men vad som förenar många av dem (och skiljer dem från konsekvensetik) är att de menar att vissa handlingar alltid är förbjudna, och aldrig kan rättfärdigas av sina följder. Kontraktsetik försöker grunda moralen i en form av rationalitet. Enligt kontraktsetik är en handling fel om den förbjuds av en uppsättning principer som ingen rationell varelse kan förkasta.⁷

Av dessa olika skolor är dygdetik den som historiskt sett ägnat störst utrymme åt vishet. Detta är kanske inte särskilt förvånande, eftersom vishet är just ett positivt karaktärsdrag, som dygdetiken därför menar att vi ska odla för att bli dygdiga personer. Men de andra etiska ramverken har även de resurser att förklara varför vishet är något positivt. Enligt många teorier om vishet är en vis person

⁶ Det innebär naturligtvis inte att alla hedonistiska utilitarister argumenterar på det här sättet.

⁷ Detta är naturligtvis bara en skiss av de olika teorierna. Mina korta definitioner fångar några vanliga aspekter, men alla etiska teorier kan inte på ett enkelt sätt placeras i denna taxonomi. För mer utförliga introduktioner, se Hursthouse (2012) om dygdetik, Sinnott-Armstrong (2012) om konsekvensetik, Alexander och Moore (2012) om pliktetik, och Ashford och Mulligan (2012) om kontraktsetik.

någon som (bland annat) vill göra det moraliskt goda. Eftersom dessa teorier om vishet i regel lämnar det öppna vilket moralfilosofiskt ramverk som ska användas som måttstock, är vishet kompatibel med dem alla. Således är en vis person någon som utför handlingar med goda konsekvenser om konsekvensetiken är sann, någon som fullföljer sina plikter om pliktetiken är sann, eller någon som inser vilka principer rationella varelser skulle acceptera och handlar därefter, om kontraktsetiken är sann. Somliga teorier tillskriver vishet ett egenvärde, och menar att det är något gott för sin egen skull. Andra (exempelvis skulle många former av konsekvensetik räknas hit) ser bara vishet som instrumentellt värdefullt. Men oavsett denna skillnad är det rimligt att de allra flesta teorier ser vishet som värdefullt, vare sig det rör sig om ett egenvärde eller bara ett instrumentellt sådant.

Det verkar även rimligt att tänka sig att vishet har många indirekta, positiva effekter på ett samhälleligt plan. Ett land med visa politiker, företagsledare och arbetstagare bör prestera bättre enligt många olika mått. Vi återkommer till den här diskussionen om vishet och samhället i avsnitt 5.

Vishet och epistemiskt värde

Vi kommer slutligen till den tredje formen av värde som är av betydelse för en diskussion kring vishet: epistemiskt värde. De flesta filosofiska analyser av kunskapsbegreppet kräver att en trosföreställning, förutom att vara sann dessutom måste vara rättfärdigad på något vis för att den ska räknas som kunskap.^{8,9} En vanlig fråga kring epistemiskt värde är på vilket sätt kunskap kan vara mer värdefullt än sann trosföreställning. Inom epistemisk värdeteori studerar man också värdet hos många andra, relaterade fenomen, så som rättfärdigande och förståelse. Är sanning det enda riktiga epistemiska värdet, eller har dessa andra fenomen även de ett värde i sig?¹⁰

Oavsett hur vi besvarar dessa frågor bör vishet vara epistemiskt värdefullt. Eftersom en vis person, enligt många analyser, (bland annat) är någon som besitter breda kunskaper, är ökad vishet naturligtvis något som i regel bör leda till ett ökat epistemiskt värde.

⁸ Den här analysen av kunskap har visserligen stött på många berömda motexempel Gettier (1963) som i sin tur gett upphov till en rad nya analysförslag.

⁹ I den engelskspråkiga litteraturen används i regel ordet "belief," vilket jag här översatt med "trosföreställning." Så som termen används inom kunskapsteori har den inga av de religiösa konnotationer som det svenska ordet ibland kan ge sken av.

¹⁰ Se Haddock, Millar och Pritchard (2009) för en översikt kring epistemisk värdeteori.

Psykologiska teorier

Innan vi går vidare till psykologiska teorier om vishet kan det vara på sin plats att säga något om hur dessa förhåller sig till de filosofiska teorierna. Det finns en viss skillnad i betoning mellan de två typerna av teorier. Till någon grad kommer denna skillnad av att filosofer och psykologer ofta ser på begrepp på olika sätt. Filosofer tenderar att kräva nödvändiga och tillräckliga villkor, medan psykologer ofta förhåller sig till den så kallade prototyp teorin.¹¹ Inom det här ramverket utgår man ofta ifrån en prototyp, i det här fallet alltså ett typ-exempel på en vis person. Man redogör för vilka egenskaper den här prototypen innehar och jämför därefter andra individer enligt olika dimensioner (Rosch, 1978).

En följd av denna skillnad är att enskilda motexempel ofta ges större vikt inom filosofi. Ifall det går att hitta ett enda exempel på någon som uppfyller alla villkor utan att vara vis, eller någon som är vis utan att uppfylla alla villkor, är detta tillräckligt för att teorin ska ha falsifierats. Om man i stället arbetar med en prototyp teori kan det vara så att de som är visa tenderar att besitta vissa egenskaper, utan att alla visa för den skull måste besitta alla dessa egenskaper. I stället för att välja den ena eller den andra av dessa två traditioner, tror jag att det kan vara fruktbart att ta in olika perspektiv.

Inom psykologin har man i sin tur studerat vishet utifrån många olika perspektiv. Kunzmann (2005) citerar studier inom utvecklingspsykologi, personlighetspsykologi, intelligensforskning, och motivationspsykologi, som alla ägnar sig åt vishet. Eftersom begreppet i sig har många innebörder, kan en god startpunkt vara att undersöka människors föreställningar kring vad vishet är. Detta resulterar i så kallade implicita teorier om vishet; teorier som skapas utifrån egenskaper visa människor ofta anses besitta. I kontrast mot dessa kan vi ställa explicita teorier om vishet. De explicita psykologiska teorierna tar visserligen intryck av så väl det implicita vardagsbegreppet som de filosofiska teorierna men söker i högre grad att identifiera aspekter av vishet som gör det till något mätbart.

¹¹ Det här är en grov generalisering, och gäller naturligtvis inte alla filosofer och psykologer. Men det kan likväl vara bra att ha i bakhuvudet då man närmar sig de olika teorierna.

Implicita teorier om vishet

Bluck och Glück (2005) sammanfattar forskning kring implicita teorier om vishet. De identifierar fem dimensioner av vishet som är genomgående för denna forskning:

- Kognitiv förmåga
- Insikt
- Reflekterande förhållningssätt
- Omtanke
- Praktisk färdighet

Vad gäller kognitiv förmåga fann alla studier att både logiskt tänkande samt kunskap och erfarenhet var viktiga för vishet. Insikt handlar om motivationen och förmågan att tydligt förstå ett problem och dess kärna. Här krävs både intuition och en god förståelse för andra människors perspektiv. Att ha ett reflekterande förhållningssätt innebär att ha en grundläggande motivation att tänka djupgående kring saker, andra människor, och sig själv. Det innebär också att tänka efter innan man talar eller handlar. Omtanke handlar om att ha en vänlig inställning och att ha en förståelse för andras perspektiv och känslor, samt att vara rättvis och respektera andra. Den sista aspekten, praktisk färdighet, innebär att kunna tillämpa de övriga förmågorna, att använda gott omdöme och att besitta de sociala färdigheter som behövs för att kunna ge andra människor råd.

Paulhus (2002) lät amerikanska och kanadensiska universitetsstudenter nämna exempel på visa människor. Följande är de femton vanligaste namnen (från mest till minst förekommande): Gandhi, Confucius, Jesus, Martin Luther King Jr., Sokrates, Moder Teresa, Salomo, Buddha, påven, Oprah Winfrey, Winston Churchill, Dalai Lama, Ann Landers¹², Nelson Mandela, och drottning Elizabeth. Gemensamt för många av dessa är att de ses som moraliska föredömen; som människor som står upp för sina värderingar. Då de tillfrågades fick besvara varför de nämnt dessa människor som visa, nämnde de flesta faktorer som driftighet, ledarskap, insikt och spiritualitet. Att vara intelligent och tillgiven nämndes också ofta. Bluck och Glück (2005) påpekar emellertid att det inte är helt klart hur mycket de tillfrågade faktiskt kände till om personerna de nämnde, och således är det möjligt att det främst handlar om stereotypa bilder.

Somliga av oss har säkert en bild av vishet som något som kommer med åldern. I en översiktsartikel sammanfattar Jordan (2005) forskning kring vishet och ålderdom. Många studier (exempelvis Orwoll

¹² Eppie Lederers författarnamn i Chicago Sun-Times. Lederer skrev länge en populär kolumn med råd till läsare.,

och Perlmutter, 1990) visar också på en korrelation mellan vishet och ålder, men den är svagare än man kanske hade kunnat tro. Vidare är äldre människor mindre benägna att se en koppling mellan de två. Möjligen är detta ett uttryck för den sokratiska visheten – att de som är visa inte ser sig själva som visa. I ljuset av de studier som gjorts menar Jordan (2005) att unga och gamla vuxna har samma möjlighet att uppnå vishet.

En annan riktning inom implicita teorier om vishet fokuserar på de tillfällen då deltagarna själva har känt sig visa. Bluck och Glück (2005) rapporterar att de flesta deltagare talade om livsbeslut, hur de reagerat på negativa händelser, och hur de hanterat livssituationer. Många beskrev situationer som till en början verkade omöjligt svåra, men som de – genom att använda vishet – kunnat vända till något positivt. Glück et al (2005) studerade hur vishet yttrar sig i människors liv. Precis som i den tidigare beskrivna studien lät de deltagarna berätta om stunder då de själva känt sig visa och förklara varför. Med utgångspunkt i dessa intervjuer identifierade forskarna tre olika former av vishet i det egna livet:

1. Empati och stöd
2. Självbestämmande och hävdande
3. Kunskap och flexibilitet

Empati och stöd handlar om att kunna se andras perspektiv och förstå deras känslor, samt att kunna hjälpa dem i svåra situationer. Självbestämmande och hävdande innebär att kunna ta kontroll över en situation och att stå upp för sina värderingar och sina målsättningar. Kunskap och flexibilitet innebär att förlita sig själv på den egna erfarenheten, samt att kunna kompromissa och vara bekväm med osäkerhet.

Explicita teorier om vishet

Hur skiljer sig vishet från andra mänskliga förmågor? Kunzmann (2005) argumenterar att vishet inte nödvändigtvis handlar om de specifika egenskaperna, utan i främsta hand om hur dessa interagerar. Enligt den här infallsvinkeln handlar vishet om att kunna ta sig an livets utmaningar på ett holistiskt sätt. Trots detta identifierar de emellertid sju olika aspekter de menar är centrala för vishet. Vishet:

1. Tar sig an svåra problem kring livets mening och hur man bör leva
2. Representerar enastående kunskap, omdöme, och råd
3. Är en perfekt sammansmältning av kunskap och karaktär, intellekt och dygd
4. Koordinerar och bidrar till individuell och samhällelig utveckling
5. Innefattar balans och måtta
6. Omfattar en medvetenhet om kunskapens gränser och världens osäkerheter
7. Är svårt att uppnå men lätt att känna igen

En av de mest utvecklade psykologiska modellerna för vishet är det så kallade "Berlin Wisdom Paradigm". Inom det här paradigmet har vishet definierats som en högt värdesatt och enastående expertis vad gäller att hantera fundamentala och existentiella problem kring livets mening. Utmärkande för dessa problem är att de ofta är komplexa och inte särskilt väldefinierade. Vidare tenderar de att ha många olika men till en början okända lösningar. Som exempel på sådana problem som kräver vishet nämner Kunzmann (2005) karriärsväl, att acceptera en familjemedlems död eller att lösa långvariga konflikter mellan familjemedlemmar. Mindre, mer vardagliga problem kräver inte vishet i samma utsträckning. Kunzmann (2005) tar fram en lista över fem egenskaper de menar är centrala för vishet:

1. Rik kunskap om människans natur och livslopp
2. Rik kunskap om hur man i praktiken hanterar livsproblem
3. En förståelse för livets olika sammanhang, och hur dessa relaterar till varandra
4. Tolerans och en förståelse för individuella, sociala, och kulturella skillnader i värderingar och livsprioriteringar
5. Kunskap om hur man hanterar osäkerhet, samt att kunna vara medveten om den egna kunskapens gränser.

Av dessa kriterier menar Kunzmann (2005) att de första två är centrala. Kriterierna togs fram för att spegla en balans mellan två former av vishet: intellekt och karaktär. Precis som många andra teoretiker vi diskuterat menar Kunzmann 2005 att vishet är en kombination av det teoretiska och det praktiska.

Sternberg (2003) förespråkar en "balansteori" om vishet. Han ser tyst kunskap (eng. "tacit knowledge") som vishetens utmärkande drag. Tyst kunskap är handlingsinriktad och hjälper individer att uppnå mål de personligen värdesätter. Den tysta kunskapen kan bara inhämtas genom egen erfarenhet, snarare än genom böcker eller andras instruktioner. Men Sternberg (2003) identifierar inte vishet med tyst kunskap. I stället ser han vishet som en särskild tillämpning av tyst kunskap. I den här tillämpningen söker vi en balans mellan egenintresse, andras intressen och ytterligare element i ens livssituation såsom stad, nation, eller miljö. För Sternberg är det inriktningen mot något gemensamt gott som skiljer vishet från praktisk intelligens.

Många teorier är ense om att vishet är svårt att uppnå. Kunzmann (2005) påpekar att det är rimligt att se vishet som en form av expertis – visserligen en allmän livsexpertis – och precis som andra expertiser krävs det lång och ihärdig övning för att utveckla sina förmågor till expertnivå (Ericson et al, 2006)

En annan aspekt av vishet som inte betonats särskilt mycket i den psykologiska litteratur jag tagit del av, men som likväl kan vara viktig, är förmågan att kunna undvika kognitiva felslut. Det finns en rik

litteratur inom kognitiv psykologi kring olika tankefel som vi människor är benägna att göra (Kahneman et al, 1982). Många av dessa har med statistik och sannolikhet att göra; det har visat sig att vi är tämligen dåliga på att intuitivt förstå dessa begrepp, även i väldigt enkla fall.¹³ Trots att detta inte är något som diskuterats på ett tydligt sätt i koppling till vishet, är det likväl något som hänger nära samman med många av vishetens aspekter. Som vi såg i avsnittet om filosofiska teorier om vishet, menar Ryan (2013) att vishet möjligen kan vara en form av rationalitet. En annan vanlig aspekt av vishet är, som vi sett, självkännedom. Att vara medveten om vanliga kognitiva felslut och – i den mån det går – undvika dessa, innebär både en förhöjd rationalitet och en ökad självkännedom. För exempelvis en forskare kan det här också innebära att inte ha övertro till en viss modells förklaringsvärde eller förmåga att göra goda förutsägelser.

Skillnader mellan filosofiska och psykologiska teorier

Vi har redan diskuterat hur filosofiska och psykologiska teorier skiljer sig rent metodologiskt. Men som har framkommit finns det även skillnader i innehåll mellan teorierna. Exempelvis lägger många filosofiska teorier större betoning vid kunskap och särskilt teoretisk sådan. Samtidigt får känslomässig förståelse och omtanke mindre utrymme i de filosofiska teorierna. Beror detta på att filosofin till sin natur är mer teoretiskt orienterad? Inom den antika grekiska filosofin – särskilt hos Platon, men även hos Aristoteles – har vi sett att teoretiska färdigheter premieras på bekostnad av de praktiska. Möjligen delar också samtida filosofer detta perspektiv, även om de inte går fullt lika långt. De psykologiska teorierna nämner oftare att vishet handlar om att kunna hantera vissa specifika livssituationer, emedan de filosofiska teorierna ofta är mer allmänt hållna. Kanske är detta en genomgående skillnad mellan teorierna; de filosofiska är förhållandevis abstrakta, samtidigt som de psykologiska är mer explicit knutna till människors erfarenheter.

¹³ Visserligen finns det fortfarande viss debatt kring hur dessa resultat ska tolkas. Se Sturm (2012) för en översikt kring denna diskussion.

Vishet och kompetens

Vi har nu fått ta del av många olika perspektiv på vishet, från såväl idéhistoriskt som filosofiskt och psykologiskt håll. I ljuset av dessa teorier föreslår jag följande definition, som fångar upp många aspekter som tidigare definitioner tagit fasta på, och betonar de som är särskilt relevanta för våra syften.

Vishet

Att vara vis innebär (i) att ha en rik erfarenhet och breda kunskaper, (ii) att kritiskt reflektera över sin situation och sina handlingar, (iii) att ha en god förmåga att sätta sig in i andra människors perspektiv och förstå deras känslor, samt (iv) att uppvisa viljan att göra det goda.

De här aspekterna kräver lite förtydligande. Med rik erfarenhet och breda kunskaper avses förmågor inom många olika områden. Dessa innefattar så väl teoretisk som praktisk kunskap. Alltså måste man kunna omsätta dessa kunskaper i konkreta situationer, särskilt när man ställs inför nya utmaningar eller då problemen man möter inte har en väldefinierad, entydig lösning. Att kritiskt reflektera över sin situation och sina handlingar innebär att kunna se sig själv i ett större sammanhang, och att dra lärdomar från sina erfarenheter. Det innebär även att ha en viss ödmjukhet, och att vara medveten om gränserna för den egna kunskapen och förmågan. Att ha en god förmåga att sätta sig in i andra människors perspektiv och förstå deras känslor innebär att kunna förstå mellanmännsliga skillnader och reflektera över andras situationer. Här ingår även förmågan att ge andra människor råd – samt att veta när man borde avstå från det. Den sista punkten, att uppvisa viljan att göra det goda, ska inte förstås som knuten till någon särskild etisk lära. I stället handlar det om att bry sig om andra människor, och inte vara egoistisk.¹⁴ Vi ser här att det också finns kopplingar till den teori Ryan (2013) lägger fram, om vishet som en form av rationalitet. Det handlar om en särskilt stark slags rationalitet; om att veta vilka mål som är viktiga. Implicit i den här definitionen är även att det inte krävs någon specifik kunskapsmängd för att man ska vara vis, något vi känner igen från tidigare definitioner. Det finns många vägar till vishet, och exempelvis besitter inte en vis politiker nödvändigtvis samma egenskaper som en vis vetenskapsman eller en vis företagsledare.

Det här är en stipulativ definition som visserligen har tagit intryck av många andra teorier men som inte är avsedd att svara perfekt mot någon särskild skola, eller att fullt ut respektera hur begreppet vishet används till vardags. Därför är definitionen inte föremål för motexempel av den art som

¹⁴ Samtidigt ska detta fjärde villkor inte förstås alldeles för brett. För att återvända till exemplet med SS-soldaten jag diskuterat tidigare, är det fullt möjligt att en sådan person genuint tror sig göra det goda. Detta skulle dock inte, enligt definitionen jag har lagt fram, vara tillräckligt för vishet. Att specificera vad det goda innebär på ett sätt som inkluderar de stora moralfilosofiska traditionerna och samtidigt utesluter SS-soldaten och liknande avarter kan vara svårt, men för den här rapportens syfte nöjer vi oss med en intuitiv förståelse.

diskuteras i avsnitt 3.1 om filosofiska analyser. Huruvida definitionen håller får i stället visa sig genom dess användbarhet.

Vishet: den yttersta kompetensen?

Med den här definitionen på plats är vi nu i en position att undersöka hur vishet förhåller sig till kompetens. Karlson och Fergin (2013) definierar kompetens som förvärvad förmåga att på ett tillfredsställande sätt utföra specifika arbetsuppgifter i konkreta situationer. Vidare diskuterar de tre aspekter de anser vara centrala för kompetens: teoretisk kunskap, praktisk kunskap, och omdömeskunskap. Vi ser här att det finns en del överlappning mellan de två begreppen. Möjligen är vishet ett mer allmänt begrepp, som inte är lika domänspecifikt som kompetens. Karlson och Fergin (2013) poängterar att man kan vara kompetent inom ett visst område utan att nödvändigtvis vara det inom ett annat. Varken vishet eller kompetens är något som kan förvärvas direkt genom formell utbildning. Det kan vara att sådan utbildning underlättar införskaffandet, men det krävs dessutom en vidare praktisk erfarenhet. Vishet kräver på ett tydligare sätt än kompetens även ett etiskt kunnande.

En anledning till att formell utbildning ibland premieras på bekostnad av kompetens kan vara att det är betydligt enklare att mäta formell utbildning än kompetens. Detsamma gäller vishet, som även det är ett svårfångat begrepp.

Om vi betraktar tabell 2, ser vi att många av de högt värdesatta kompetensområdena har nära kopplingar till vishet. Såväl social kompetens och samarbetsförmåga som kommunikativ kompetens är egenskaper som borde förhöjas av den känslomässiga förståelse som krävs för vishet. Motsvarande gäller läsförståelse, förmåga att applicera kunskap, samt lärandekompetens, kunna utvecklas, och livslångt lärande. Även många av de kompetenser som anses vara av betydelsegrad medium har nära kopplingar till vishet. Detta gäller kanske i synnerhet självständighet, självkontroll, politisk, demokratisk kompetens, och värderingar, integritet, ansvar, ärlighet och omsorg.

Hög	Medium	Låg
Social kompetens/ samarbetsförmåga	Självständighet, självkontroll	Fysisk kompetens
Läsförståelse/ förmåga att applicera kunskap	Politisk, demokratisk kompetens	Kulturell kompetens (estetik, kreativitet, etc.)
Lärandekompetens, kunna utvecklas, livslångt lärande	Ekologisk kompetens	
Kommunikativ kompetens	Värderingar; integritet, ansvar, ärlighet, omsorg	

Tabell 2. Viktiga kompetensområden. Hämtad från Karlson och Fergin (2013), ursprungligen från Salganin och Stephens (2003). Rubrikerna betecknar hur ofta de olika kompetenserna nämndes av undersökningsdeltagarna.

Det har inte skrivits särskilt mycket om vishet inom arbetslivet, men ett undantag är Solomon et al (2005) som särskilt fokuserar på vad de kallar frambringande vishet ("generative wisdom"). De identifierar tre sätt som vishet yttrar sig på i den här kontexten: att gå bortom konventionell förståelse eller kunskap, att tänka bortom här och nu och att ägna sig åt arbete som går bortom de traditionella yrkesgränserna. Att gå bortom konventionell förståelse eller kunskap innebär att skapa nya idéer eller produkter, ställa nya frågor, se saker i ett annat ljus, eller att skapa alternativa yrkesidentiteter. Att tänka bortom här och nu handlar om att förstå att ens eget arbete har konsekvenser som först blir synliga efter ens egen livstid. Slutligen handlar att ägna sig åt arbete som går bortom de traditionella yrkesgränserna om att inse att det ibland kan vara begränsande att hålla sig fast vid yrkets etablerade metoder och kunskapsformer. Deras diskussion är väldigt allmänt hållen och det finns garanterat utrymme för mer detaljerad forskning inom det här området.

Om nu vishet och kompetens har så mycket gemensamt, varför komplicera diskussionen kring kompetensförsörjning genom att införa vishet som ett separat begrepp? Vishet är ett övergripande, mer långsiktigt mål. Det är inte lika nära knutet till arbetsmarknaden som kompetens är, utan handlar i minst lika stor utsträckning om personlig utveckling. Av just den anledningen kan det vara användbart att förutom kompetens även tala om vishet. Visheten blir ett sätt att förena och se sambanden mellan arbetet och livets andra sfärer. Detta är vad det innebär att kalla visheten den yttersta kompetensen.

Vishet är därför en naturlig slutpunkt för ett projekt kring kompetens: det är i visheten som kompetensen får sitt yttersta uttryck.

Hur kan vi bli visare?

Givet att vishet är något eftersträvansvärt inom såväl arbetet som inom övriga livet, är ett naturligt nästa steg att fråga sig hur vi kan bli visare. Kunzmann (2005) försöker börja besvara den här frågan, undersöker särskilt hur vishet utvecklas, samt vad dess funktion är. I avsnitt 4.2 såg vi att det är passande att betrakta vishet som en form av expertis. Med denna utgångspunkt är det rimligt att vishet bara kan uppnås efter en lång och intensiv process av inläring och övning, precis som andra sorters expertis. Vidare menar författarna att det för att uppnå vishet krävs en mycket stark motivation och att det måste finnas goda förutsättningar i omgivningen. Eftersom vishet skiljer sig från de flesta andra positiva egenskaper i det att det innefattar en kombination av intellekt och olika karaktärsdrag, krävs det ett större antal faktorer för att uppnå vishet. Exempelvis menar Kunzmann (2005) att man för att kunna bli vis måste besitta särskilda intellektuella förmågor, ha mentorer tillgängliga som kan vägleda en, att man behärskar viktiga livssituationer, att man är öppen för nya erfarenheter, samt att man värdesätter personlig utveckling, välvilja och tolerans. Det är en diger lista, och det är inte konstigt att många ser vishet som något svåruppnåeligt. En annan viktig dimension i vishetens utveckling är att det sannolikt finns många olika vägar till vishet, snarare än en unik metod.

Kunzmann (2005) fann att de sena tonåren och det tidiga vuxenlivet är en viktig period för att lägga grunderna för vishet. Vidare finns det i den här åldern en korrelation mellan intelligens och vishet, som saknas i äldre grupper. Under senare skeden av livet är inte heller personlighet bland de viktigaste faktorerna för att utveckla vishet. I stället spelar saker som allmänna livserfarenheter, yrkesutbildning och praktik, samt ett intresse för att förstå andra människor en större roll. Om dessa faktorer är närvarande, ökar chansen för att någon ska fortsätta utveckla vishet. Även om äldre människor ofta är något visare, räcker det inte att bli gammal för att utveckla vishet.

Stimulerande sociala miljöer, exponering för goda utbildningssystem och en stödjande familj bidrar till vishet. Men hur stor påverkan dessa faktorer har beror också på personlighetstyp; Kunzmann (2005) nämner känslomässig stabilitet, impulsivitet, och grad av neuroticism. Samtidigt kan negativa självcentrerade känslor, såsom stark och långvarig ängslan, göra det svårt att utveckla vishetsrelaterad kunskap. Även om vissa människor visserligen upplever negativa känslor (och ibland ännu starkare än vad andra människor gör, som en följd av en djupare förståelse för vad viktiga livshändelser egentligen innebär), menar Kunzmann (2005) att de i regel bör vara bättre på att hålla dem under kontroll och inte låta dem bli dysfunktionella.

Kunzmann (2005) har även undersökt förhållandet mellan vishet och motivation. Deras preliminära studier tyder på att människor med en hög grad av vishet (i) värdesätter personlig utveckling, insikt och andras välbefinnande, snarare än en trevlig och bekväm livsstil, (ii) närmar sig mellanmännsliga konflikter på ett samarbetsvilligt sätt, i stället för att vara dominerande, undergivande, eller undvikande, och (iii) lägger mindre vikt vid självcentrerade positiva känslor så som glädje eller njutning, och större vikt vid känslor riktade mot omvärlden, såsom intresse eller inspiration.

Sammanfattning och slutsatser

Jag har i den här rapporten beskrivit en rad olika teorier om vishet, hämtade från så väl filosofi som från psykologi. Med utgångspunkt i dessa teorier definierade jag vishet som (i) att ha en rik erfarenhet och breda kunskaper, (ii) att kritiskt reflektera över sin situation och sina handlingar, (iii) att ha en god förmåga att sätta sig in i andra människors perspektiv och förstå deras känslor, samt (iv) att uppvisa viljan att göra det goda.

Dessutom har jag försökt visa att begreppet har stor betydelse för samhället idag, med tydliga kopplingar till kompetens. Mycket talar för att vishet kan betraktas som den yttersta formen av kompetens. Som vi sett ligger psykologisk forskning kring vishet fortfarande i sin linda. Framtida forskning skulle kunna reda ut förhållandet mellan vishet och kompetens i mer detalj, och undersöka policyimplikationerna av ett försök att öka graden av vishet i samhället. Vilka institutioner främjar vishet? Vad kan enskilda individer göra för att bli visare? Detta är några av de frågor som vore naturliga att undersöka i nästa steg.

Litteraturförteckning

Alexander, Larry och Moore, Michael (2012). Deontological ethics. I: Zalta, Edward N., redaktör, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: plato.stanford.edu/entries/ethics-deontological.

Aristoteles (2012). *Den nikomachiska etiken*. Daidalos.

Ashford, Elizabeth och Mulgan, Tim (2012). Contractualism. I: Zalta, Edward N., redaktör, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: plato.stanford.edu/entries/contractualism

Baltes, Paul B. (2004). Wisdom as orchestration of mind and virtue. Manuskript.

Baltzly, Dirk (2012). Stoicism. I: Zalta, Edward N., redaktör, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: plato.stanford.edu/entries/stoicism

Bluck, Susan och Glück, Judith (2004). Making things better and learning a lesson: wisdom of experience narratives across the lifespan. *Journal of Personality* **72**:543-573

Bluck, Susan och Glück, Judith (2005). From the inside out: People's implicit theories of wisdom. I: Sternberg, Robert och Jordan, Jennifer, redaktörer, *A Handbook of Wisdom: Psychological Perspectives*, Cambridge University Press.

Crisp, Roger (2013). Well-being. I: Zalta, Edward N., redaktör, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: plato.stanford.edu/entries/well-being

Ericsson, K. Anders; Charness, Neil; Feltovich, Paul J. och Hoffman, Robert. R. (2006). *The Cambridge Handbook of Expertise and Expert Performance*. Cambridge University Press.

Gettier, Edmund (1963). Is justified true belief knowledge? *Analysis* **23**(6):121-123.

Glück, Judith; Bluck, Susan; Baron, Jacqueline och Adams, Dan P. (2005). The wisdom of experience: Autobiographical narratives across adulthood. *International Journal of Behavioral Development* **29**(3):197-208

Haddock, Adrian; Millar, Alan och Pritchard, Duncan (2009). *Epistemic Value*. Oxford University Press.

Hume, David (2000). *A Treatise of Human Nature*. Oxford Philosophical Texts, Oxford University Press.

Hurka, Thomas (1993). *Perfectionism*. Oxford University Press.

Hursthouse, Rosalind (2012). Virtue ethics. I: Zalta, Edward N., redaktör, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: plato.stanford.edu/entries/ethics-virtue

Jordan, Jennifer (2005). The quest for wisdom in adulthood: A psychological perspective. I: *A Handbook of Wisdom: Psychological Perspectives*. Cambridge University Press.

Kahneman, Daniel; Slovic, Paul och Tversky, Amos (1982). *Judgment under Uncertainty: Heuristics and biases*. Cambridge University Press.

Karlson, Nils och Fergin, Elina (2013). Vad är kompetens? Ratio. URL: kompetensfortillvaxt.nu/forskning-12788487

Kunzmann, Ute och Baltes, Paul B (2005). The psychology of wisdom: Theoretical and empirical challenges. I Sternberg, Robert och Jordan, Jennifer, redaktörer, *A Handbook of Wisdom: Psychological Perspectives*. Cambridge University Press.

Orwoll, Lucinda och Perlmutter, Marion (1990). The study of wise persons: Integrating a personality perspective. I: Sternberg, Robert, redaktör, *Wisdom: Its nature, origins, and development*. Cambridge University Press.

Paulhus, Delroy L.; Wehr, Paul; Harms, Peter D.; och Strasser, David I. (2002). Use of exemplar surveys to reveal implicit types of intelligence. *Personality and Social Psychology Bulletin* **28**:1051-1062.

Platon (2000). *Skrifter 1*. Atlantis.

Platon (2003). *Skrifter 3. Staten*. Atlantis.

Rosch, Eleanor (1978). Principles of categorization. I: Rosch, Eleanor och Loyd, Barbara L., redaktörer, *Cognition and Categorization*. Lawrence Erlbaum Associates.

Ryan, Sharon (2013). Wisdom. I: Zalta, Edward N., redaktör, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: plato.stanford.edu/entries/wisdom

Salganik, Laura Hersch och Stephens, Maria (2003). Competence priorities in policy and practice. I: Rychen, Dominique Simone och Salganik, Laura Hersch, redaktörer, *Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society*. Hogrefe & Huber.

Sinnott-Armstrong, Walter (2012). Consequentialism. I: Zalta, Edward N., redaktör, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: plato.stanford.edu/entries/consequentialism

Solomon, Jeffrey L.; Marshall, Paula och Gardner, Howard (2005). Crossing boundaries to generative wisdom: An analysis of professional work. I: Sternberg, Robert och Jordan, Jennifer, redaktörer, *A Handbook of Wisdom: Psychological Perspectives*. Cambridge University Press.

Sternberg, Robert (2003). *Wisdom, Intelligence, and Creativity Synthesized*. Cambridge University Press.

Sturm, Thomas (2012). The 'rationality wars' in psychology: Where they are and where they could go. *Inquiry* **55**(1):66-81.

Whitcomb, Dennis (2010). Wisdom. I: Bernecker, Sven och Pritchard, Duncan, redaktörer, *Routledge Companion to Epistemology*. Routledge.